

Mivel csak három kiválasztott kérdést (Mi a neve? Ki adta? Miért adta?) tárgyaltam, és emiatt kézenfekvő összefüggések maradtak ki a vizsgálatból, befejezésként felsorolok néhányat azok közül a kérdések közül, amelyeket az eljövendő kutatásban meg kellene válaszolni. Milyen az adott babanevek terület szerinti megoszlása? Ehhez fontos volna a nyelvterület szisztematikus felmérése, a névanyag változásához pedig minél több és minél idősebb adatközlő kikérdezése. Van-e különbség a városi és falusi nevek között? Befolyásolja-e a névadást a szülők, elsősorban az anya, illetve valamelyik névadó iskolai végzettsége? Milyen hatással van a névadásra a gyerekek mozgáster, hazai és külföldi utazások, diákcseré, levelezés? Mikor (volt) meghatározó és milyen olvasmányélmény, illetve mikor kezdődik és mennyire erős a médiumok hatása?

Ki lehetne térni a névhasználatra is. Az egyetlen négyelemű névnél és a kételemű, családnév + keresztnév szerkezetet mutatóknál nagy valószínűséggel kizárható, hogy „emberi” mintára szólítónévként funkcionáljanak az olyan játékokban, amelyet Mészáros Ágnes ír le az *Ági* nevet viselő babájával kapcsolatban, hogy babaiskolájában mindig ez a baba volt a legjobb tanuló.

Messzebb vihetne annak a tisztázása, hogy emberi névből alakuló tárgynevek milyen más jeltárgyak körében fordulnak elő. S nem lenne utolsó szempont a nemzetközi összehasonlítás sem.

A munka folytatásában fontosnak látom, hogy a kérdőívet ne kitöltessük, hanem kikérdezzük, hogy a baba/jeltárgy jellemzőit, tulajdonságait, típusát jobban körülhatárolhassuk, a névválasztás miéértjét („mert tetszik”; „mert szöke”; „csak”) tisztázhassuk.

Remélem, ennek a munkának az elvégzésére a Kalevala befejező soraival szólva akad valaki „A törekvő zsenge népben, / A növekvő nemzedékben”.

KORNYÁNÉ SZOBOSZLAY ÁGNES

ÁGNES K. SZOBOSZLAY, *On the names of 500 dolls*

This paper deals with names of objects, a neglected field of onomastic research. The author presents the result of a questionnaire survey focusing on 3 questions concerning the names of dolls: What is the name of the doll? Who named the doll? Why did the doll get its name? Names of dolls correspond to personal names to a high degree, the explanation of which can undoubtedly be found in the similarity of dolls to human beings.

A NEVEK MÁGIÁJA

1. A mágia a 19. század végén meginduló kulturális antropológiai kutatások kiemelt területe volt. Az antropológusok szemében „kezdetleges” életmódot folytató „primitívek” kultúrájának alaposabb leírása nyomán születtek meg a mágia alapfogalmai és nagyobb elméleti rendszerezései. A szöveg felé viszonylag későn fordult a figyelem, ami részben az antropológusok hiányos nyelvismeretével magyarázható. Hazánkban azonban már a 19. század utolsó évtizedeitől is kitüntetett érdeklődés ötvözte a folklórszövegeket.

A folklorisztikai és nyelvészeti szakirodalomban használatos *szómágia* kifejezés helyett indokoltabbnak tartom a *nyelvi* vagy *verbális mágia* terminust, mert ebbe a hangtól a szövegig bármilyen szintű nyelvi egység besorolható, amely a kimondással, leírással, sőt az elhallgatással való varázslás elvén működik. Ezek a nyelvi egységek nemcsak textusként, hanem aktusként is értelmezhetők (LOVÁSZ 2001: 3); funkciójuk az, hogy átalakító hatást fejtenek ki a valóságra kizárólag az önmagukban meglévő erő által, vagyis kimondásuk, leírásuk, elhallgatásuk, vagy egyszerű nyelvi tényszerűségük révén.

A szakrális/mágikus és a profán nyelv felépítése, szókincse között többnyire nincs lényeges eltérés. A mágikus szövegek lényege gyakran kizárólag a megnyilatkozás pragmatikai aspektusában érhető tetten. A mágikus funkciójú megnyilatkozások kivétel nélkül mind beszédtek. A varázsszövegek kimondása része a cselekedetnek, vagy egy az egyben helyettesíti a cselekedetet. Annak kimondásával, hogy „megkötlek jászlának vesszejihő” (ERDÉLYI 1999: 104), megkötttem, azaz érvénytelenítettem a boszorkány erejét; azzal, hogy „esküszöm”, már meg is esküdtem; ha azt mondom: „Verjen meg az Isten!” megátkoztam valakit. Mindez „nem annak a leszögezése, hogy csinálom, hanem maga a csinálás” – írja AUSTIN (1990: 33).

A varázsszöveget elsősorban az a szándék teszi mágikussá, hogy mágikus céllal használják. Bármely szöveg betölthet mágikus funkciót nyelvi szerkezetétől, szókincsetől, jelentésétől függetlenül, ha egy csoport mágikus erőt tulajdonít neki. Így a mágikus eljárásokkal élő emberek számára egyaránt hatásos lehet az értelmetlen betűhalmaz, egyetlen szó vagy név kimondása, vagy egy szövegtanilag kifejtett, stilisztikailag kidolgozott szöveg.

A mágikus szövegek hiteles képet nyújtanak az emberek mindennapjairól: a legegyszerűbb használati tárgyak, a házak formája és berendezése, az udvar és a munkavégzés motívumai lelhetők fel bennük. Ilyen módon a mágikus szöveg sajátosan kétarcúnak mutatkozik: miközben egy valóságon túli szférával (betegség-szellemekkel, démonokkal, szentekkel) veszi fel a kapcsolatot, a rendelkezésére álló legegyszerűbb eszközökkel, a környezetében meglévő tárgyakkal és helyszíneken (víz, szén, kapa, madzag, faág, bokor, kemence, sarok, házfal) végzi mágikus tevékenységét.

Ilyen módon értelmezhető a szó is, mint a mágikus eljárás könnyen hozzáférhető eszköze. A mágikus eljárásban a szót ugyanolyan magától értetődően használják, mint a fent említett tárgyakat. A személyközi kapcsolatok és megnyilatkozási formák egyenes áttétele a mágikus tevékenységekre a mindennapi tapasztalatokon alapul. A felszólítás, fenyegetés, ráijesztés vagy a néven nevezés hatásosnak bizonyul az emberek közötti kommunikációban is, így ugyanezek az eszközök alkalmasak a megszemélyesített emberfölötti erőkkel való kapcsolatfelvételre.

A néven nevezés a verbális mágikus cselekmények egyik legfontosabb eszköze. A mágikus hit szerint akit vagy amit ismerünk, afölött hatalmat tudunk gyakorolni. A szellemi lényről megszerezhető legfontosabb információ a név, ami a legtöbb archaikus társadalomban a lélek megfelelője. „A név birtokában lenni annyit jelentett, mint mindent ismerni, minden látni, minden felett uralkodni. A Név és a Tárgy azonos. De ha különbséget teszünk a kettő között, úgy a név a felsőbbrendű, a lényeges elem, vagy aspektus. A névben összpontosul, a névben sűrűsödik az élet, a tárgy szinte élettelen anyag hozzá képest. (FÓNAGY 1943: 302)

2. PAIS DEZSŐ (1921/1922, 1966) „Régi személyneveink jelentéstana” című művében külön foglalkozik az óvó- és a praedestinációs nevekkal. A Magyar Nyelv 23. évfolyamában egymás mellett jelenik meg két névmágiáról szóló tanulmány (ZLINSZKY 1927, SOLYMOSSY 1927). Az említett szerzők munkássága egybeesik a kulturális antropológia hőskorával, amelyet olyan nevek fémjeleznek, mint SAPIR, BOAS, MALINOWSKY és LÉVI BRUHL. KÁLMÁN BÉLA névtani összefoglalójában (1967) igen röviden foglalkozik a névmágiával. A különböző népek, népcsoportok névadási, névhasználati szokásairól átfogó képet adó „Általános és magyar névtan” (HAJDÚ 2003) fejezeteit behálózzák a névhez kötődő mágikus szokások és hiedelmek, amelyek közül több nyelvi univerzálénak tekinthető.

3. A névmágia felfogható úgy is, mint a pars pro toto elvén alapuló mágikus eljárás (FRAZER szóhasználatában: érintkezési mágia). A név az emberekkel és a tárgyakkal legszorosabban érintkező, könnyen önállósítható „tartozék”, amelynek birtokában ugyanúgy lehet mágiát gyakorolni, mint a leváló hajjal vagy körömmel. De a név nemcsak, vagy nem elsősorban része az embernek, hanem szimbolizálja is azt. Az archaikus ember gondolkodása szerint a név és viselője közötti kapcsolat „olyan lényeges és olyanmire egyesíti a kettőt egymással, hogy az emberen nevén keresztül is lehet mágiát gyakorolni” (FRAZER 1998: 145). Itt értelmetlen a kérdés, hogy miért éppen azzal a betűsorral nevezünk meg valamit vagy valakit, azaz a névmágia esetei kizárólag a kratyloszi elv alapján értelmezhetők. A név számos archaikus társadalomban olyan mágikus erővel bír, mint a varázsszó. Nem viselőjére véletlenszerűen ráragasztott címke, hanem lényegileg azonos vele.

A név és az ember kapcsolatát, azonosságát az is kifejezte, hogy hajdan a nevek fontos személyiségjegyekre, státuszra, külső vonásokra vonatkoztak. Az elnevezés ilyen mechanizmusára több példát találunk a Bibliában: „Az ember Évának nevezte feleségét, mert ő lett minden élő anyja” (Ter 3, 20). Mai gyermekjátékunk annak a hiedelemnek az emlékét őrzi, hogy akinek nincs neve, az nem létezőnek tekinthető. Nem ér a nevem annyi, mint „nem vagyok, nem létezem” (BALÁZS 1995). A név és a valóság ráolvasóinkban olyannyira azonos, hogy a betegség letagadása annak megsemmisítésével egyenlő: Semmi voltál, semmi legyél! (PÓCS 1988: 85) Szólásainkban, frázisainkban előfordul a név és a személy felcserélése. Erre a hajdani szakrális összefüggésre utal az *Isten nevében* vagy az *Anyám nevére kérlek* kifejezés.

4. A névmágia jelenségei bonyolult kapcsolatban vannak egymással: az egyik feltételezi a másik meglétét és működését, ugyanaz az eljárás vezethet különböző célra, máskor pedig különböző aktusok vezetnek azonos eredményre, vagyis az eljárások nem mellérendelő kapcsolatban vannak egymással. A névmágia jelenségei hálózatot alkotnak, az egyes jelenségek között sok esetben egybeolvadás, egymásba játszás, egymásra épülés tapasztalható. A névcseré és a vele szoros kapcsolatban álló, bizonyos eseteit részben lefedő névhelyettesítés például többfunkciós, komplex jelenség: a) ha a gyermek beteg, óvónévre cserélik a keresztségben kapott nevét; b) ha az ember életében sorsdöntő változás áll be, megváltoztatja a nevét (asszonynev); c) ha tabuisztikus névről van szó, körülírással formát használnak helyette (*Jahve* → *az Úr*, „aki van” – Kiv 3, 13); d) a félelmetes

erejű lényt becéző, kedveskedő, intim megszólítással illetik (*Isten* → *Atya*), vagy ellentétes jelentésű nevet használnak (*Erünniszek* 'bosszúállók' → *Eumeniszek* 'jóakarók').

A rendszer jól leírható mentális struktúrák köré rendeződik, amelyek alaptörvényei, hogy a név a lélek megfelelője, vagy hogy az eljárás sikere érdekében tudni kell a valódi nevet. A kimondás, a szájból elröppenő levegő a lélek képe (a *lélek* – *lélegzet*, *spiritus* – *spiro*, *pneo* – *pneuma* etimológiai összefüggései ezt támasztják alá), a megnevezés tulajdonképpen lélek-adás, azaz létrehozás. A kimondással való teremtés aktusa a Bibliából és más teremtésmítoszokból ismert. Semmi sem létezik, mielőtt a nevét valaki ki nem mondja. Ez a logosz, a szó általi életre hívás ősi eleme: „Isten szólt: »Legyen világosság«, és világos lett” (Ter 1, 3).

A névmágián alapuló eljárások különböző elvek szerint rendszerezhetők, de a kölcsönös függés, a hierarchikus rendszer bármelyik csoportosítás esetében érvényes. A jelölt és a vele kapcsolatos cél alapján négy nagyobb csoport körvonalazódik. Az embernek a saját és szerettei nevével kapcsolatos legfontosabb célja, hogy megvédje azt (és ezzel együtt a lelkét) az ártó szellemektől, valamint hogy a névválasztással alakítsa sorát. A szellemvilágra irányuló törekvése pedig az, hogy megtudja a szellemek valódi nevét, s így hatalmat gyakoroljon felettük; másrészt, hogy a hatalmas szellemi lények nevét megfelelő tisztelettel kezelje, megszerezze jóindulatukat.

5. A mágikus védettség megteremtésének eszközei a névrejtés, az óvó- és védőnév, valamint a tárgyakhoz metonimikusan kapcsolt szentek nevei, amelyek az ártó szellemek elijesztésére szolgálnak.

A művelődéstörténet és a kulturális antropológia kutatói rendre beszámolnak a **névrejtés, névtitkolás** világszerte elterjedt szokásáról. Az ókori egyiptomiak, az ausztráliai bennszülöttek vagy némely közép- és dél-amerikai törzs tagjai gondosan eltitkolják igazi nevüket az idegenek elől, így megvédik magukat attól, hogy nevükön keresztül gonosz varázslatot üzhessenek velük. LÉVI-STAUSS a nyambikvarákról írja: „tilos náluk az eredeti nevek használata”, ezért „felvett nevekben kellett megegyezni”, és beszámol egy esetről, amikor a bennszülöttek bosszúból kiadják egymás nevét (1979: 352). FRAZER tabu alatt álló személyneveknek nevezi a titkos (vagy nagy, jó, igazi) neveket (1990: 149).

A névrejtésnek nemcsak preventív formája ismeretes: a világ számos táján új nevet adtak a gyermeknek, ha az megbetegedett. Ez lehetett **óvónév** is, de maga az új név is elegendő volt a rossz szellemek félrevezetésére (HAJDÚ 2003: 104). A betegség az archaikus hiedelmek szerint a lelket támadja meg, a név pedig a lélek megfelelője. A **névcsere** azt a látszatot kelti, mintha a név és a lélek között megszűnt volna a kapcsolat, így az ártó démon „becsapható”.

A mágikus célú névadás példáit főként az Árpád-korból fennmaradt összeírások szolgáltatják. Az **óvónevek** (PAIS 1921, ZLINSZKY 1927) a gonosz szellemektől való megvédés érdekében értéktelenséget fejeznek ki, vagy letagadják az újszülött létezését, például: *Nevetlen*, *Nemvagy*, *Mavagy*, *Halaldi*, *Nemél*, *Beteg*, *Féreg*. Ezek nem lebecsülést jelentenek, hanem a gonosz szellemek hatalmának kitett gyermeket védik: félrevezetik a támadó erőket, hogy a nevek viselői betegek, csúnyák, érdektelenek vagy halottak, ezért nem éri meg velük foglalkozni.

A középkori martirológiumok évszázadokon keresztül a névadás alapjául szolgáltak. A szentek neve védelmet biztosít viselőjük számára (**védőnevek**), a szülők ezért is szívesen nevezték el gyermekeiket az ismert szentek után. A magyarországi névgyakorlati vizsgálatok tanúsága szerint a 16–18. század folyamán a legkedveltebb nevek martyrológiumi vagy bibliai eredetűek (KÁLMÁN 1989: 48–50, 58–9). Spanyol–portugál nyelvterületen máig szívesen adják a másutt tabunak számító *Jesús*, *Jesú* nevet a fiúgyermekeknek. Az iszlám országokban hasonló védő funkciót tölt be a *Mohamed* név. A névnek tulajdonított védő funkció egyértelmű a bérmlás rítusában. A katolikus hívők ilyenkor egy pártfogó szentet választanak, akit védőszentnek neveznek (a szertartáson a püspök ezen a néven szólítja őket).

A szent neve nemcsak akkor nyújt védelmet, ha az ember viseli, több esetben a név pusztán kimondása is **defenzív funkciót** tölt be. Az alábbi esetekben az ártó szellemek elijesztésére, félrevezetésére szolgál: „Az én házam Szent Antal, / Négy szegibe négy angyal...” (ERDÉLYI 1999: 598); „Ki ez a ház? Szent Vendel háza” (ERDÉLYI 1999: 214). A gonosz nem háborgatja a szentek birodalmát, s ezt a védő funkciót hangsúlyozza a ház négy sarkát őrző angyal.

6. Ha név és a személy azonos, a névadással meghatározható az ember sorsa, a név megváltoztatásával pedig más irányba fordítható az emberi élet útja. A név **sorsalakító** funkciója érvényesül a kívánságnevek és a rituális névcsere jelenségeiben.

A **kívánságnevek** jelentése pozitív dolog, a szülők mintegy önmagát beteljesítő jóslatra számítanak általa. (PAIS DEZSŐ praedestinációs, vagy sorsalakító neveknek hívja őket; l. PAIS 1921). Latin eredetű neveink egy nagy része (*Beatrix*, *Benedek*, *Klára* stb.), illetve a magyar *Bódog* vagy *Győző* név is ide sorolható. Hasonlóképpen kell felfognunk a névörökítés hagyományát: a szülők a felmenők, ősök nevét adják a gyermekeknek arra számítva, hogy annak jó tulajdonságait örökli a gyermek is (HAJDÚ 2003: 107).

Névcserere kerül sor, amikor az ember életében sorsdöntő, további életét meghatározó változás történik. Afrika, Ausztrália és Dél-Amerika egyes törzseinél akkor kapja meg igazi nevét az ember, amikor különböző beavatási szertartások keretei között a felnőttkorba lép. A Bibliában gyakran találkozunk a rituális névcsere jelenségével: „Ne hívjanak többé Ábrámnak, hanem Ábrahám legyen a neved, mivel népek sokaságának atyjává teszek (Ter 17, 5); „Én mondom neked, Péter vagy, erre a sziklára építem egyházamat” (Mt 16, 18). A névváltás személyiségváltást jelent: ennek az emléke maradt meg a szerzetesi fogadalom alkalmával történő névcsereben.

7. A név ismeretében fejthető ki a befolyás a szellemvilágra, azaz a **név tudása mágikus hatalmat, birtoklást** jelent. A név tudásával járó hatalomszerzés népmeséinknek is gyakori eleme. Mesehőseinknek gyakran a természetfölötti lény nevét kell kitalálni, s ezzel kicsikarják tőlük a segítséget. Mai szokásainkban él az emléke annak, hogy a névadó bizonyos jogokat élvez a megnevezett fölött. Neveden szólítalak, az enyém vagy – olvassuk a Bibliában (Iz 43, 1). Az asszony még mindig sok esetben a férje nevét viseli, a gyermekek az apjuk nevét örökítik tovább.

A **név kimondása** (vocativus) a nyelvi mágikus eljárások alapvető eszköze. „Nevét meg kell nevezni” – jegyzi Bornemisza a „Csúzról való báj” végére (megjegyzése a be-

teg nevére vonatkozik). A ráolvasások sok esetben magukban foglalják a beteg nevét: „Julcsa nevű, neked szólok” (ERDÉLYI 1999: 846). A beteget nevének pontos megjelölésével tagadják le, sok helyütt az kiírják ajtófélfára: „Nincs itthon Misák Teruska” (PÓCS 1986: 118), így a betegség nem talál rá.

Másrészt a bajokozó nevét is ismerni kell, mert nevének kimondásával ismerhető fel, keríthető be, „köthető meg”: „Ne menjél el Rontó Pál / ennek a kis Jancsikának / piros vérit szívni” (ERDÉLYI 1999: 118–9); „A kígyószemű Ábrán ... halálra ígizte” (PÓCS 1986: 172). A bájolást végző személy egyéb műveletekkel is biztosította az eljárás sikerét. **A név többszöri ismétlése** a magyar ráolvasások és bájoló imádságok gyakori eszköze: „Damijon! Mégis mondom, Damijon!” (ERDÉLYI 1999: 95). Az emberek nem sokat tudtak a betegségek eredetéről, így nem lehettek biztosak benne, hogy tudják az igazi nevet. Ilyenkor a **tágabb behatárolás** eszközeivel éltek, például a **lehetséges nevek kimerítő felsorolásával**, hogy igazi név feltétlenül szerepeljen: „Kati, Feri, Böske” (PÓCS 1988–89: 257), vagy köznévi formák tágabb kategóriáit alkalmazták: „Ha férfitől jött, kalap alá menjen, ha asszonytól jött, konty alá menjen” (PÓCS 1986: 157). **A név leírása** is jelenthet birtoklást, mágikus eljárás a másik ember monogramjának bekerítése (BALÁZS 1995: 20).

A névtől való megfosztás olyan, mintha a lelket vennék el az embertől vagy a szellemtől. „Súlyosabb esetekben el is törölhatték az ember nevét, amivel már nem csak egy az egyéniségének fontos részét alkotó valamitől fosztották meg, hanem a túlvilági élet reményétől is” – írja FARKAS az ókori egyiptomiakról (1998: 30).

A hagyományos kultúrában élő ember számára nincs élettelen anyag. A betegségek és rontások nem elvont fogalmak, hanem élő, lélegző, antropomorf szellemek, így – bár a szó szoros értelmében nem névmágiáról van szó – a köznévi formákat is indokolt ehhez a jelenségcsoporthoz sorolni. A fenti esetek köznévi párhuzamai között találjuk a **név háromszori ismétlését**: „Suly, suly, suly, / ágas-bogas suly” (ERDÉLYI 1999: 854); a **kimerítő felsorolást**: folyó csúz, veres csúz, kék csúz, fehér csúz, szöderjes csúz, köszvény, fájdalom, kelevény, kioszoljon, kiromoljon hetvenhétféle nyavalya az emberből” (Csúzról való báj; 16. sz., Bornemisza); a **tágabb behatárolást**: „Hetvenhétféle Szent Antal tüze, hetvenhétféle pokoleredet, hetvenhétféle tüzes orbáncok!” (ERDÉLYI 1999: 117). A ráolvasásainkban előforduló „semmi voltál, semmi legyél” (PÓCS 1988–89: 85) a **betegség letagadása**: kimondásával a betegség megsemmisül. Rokon eljárás a nem kívánatos betegségek vagy rosszindulatú erők **bagatellizálása, csúfolása és szidása**: ha semmibe vesszük őket, erejük csökken és megsemmisülnek: „Ebszar, kutyaszar, semmi sem, möggyógyul” (PÓCS 1988: 111).

8. A szellemi erővel, a lélekkel azonosnak tekintett névhez magához is a szentség vagy a tisztátalanság képzele tapad. A mágikus hit szerint a név kiejtésével vagy használatba vételével veszedelmes erők is felszabadulhatnak, ezért bizonyos nevek kimondása vagy kisajátítása tilos (tabu). Hogy a név kimondásával járó veszedelemnek ne tegye ki magát az ember, ebben az esetben helyettesítő neveket használ (eufemizálás, névbecézés). A tabuisztikus félelemből eredő névhelyettesítés célja a prevenció, a veszedelmes hatalom megszelídítése, jóindulatának megnyerése-megőrzése.

A **névtabu** (a név kiejtésének tilalma) kapcsán a régi magyar néphit nyelvészeti vonatkozásait tárgyaló szakirodalom a valahai totemállatok körülírásos elnevezéseit szokta felsorolni, olyanokat, mint a *szarvas*, *farkas* és a szláv eredetű *medve*, azaz 'méz-evő' (HEGEDŰS 1956: 104).

Isten, Jézus és Szűz Mária nevét számtalan körülírásos forma helyettesítheti: *Teremtő*, *Mindenható*, *Úr*, *Atya*; *Megváltó*, *Krisztus*, *Fiú*; *Boldogasszony*, *Édesanya*, *Boldog Anya*, *Szent Szűz*, *Anyánk*.

Részben a káromkodás is a névtabu jelenségéhez köthető. A káromkodás a szakrális dolgok nevének kimondása ártó szándékkal vagy nem méltó szövegkörnyezetben, s ezt a mai napig is tabu övezi. A névtabu hozta létre a megszelídült, eufemizálódott **káromkodás-pótlókat**, mint *Az istókját!* *Az istállóját!*, elkerülendő a veszélyt, amit az Isten nevének méltatlan említése szabadítana az emberre vagy a közösségre (pl. *Az istenit!*).

Az **eufemizálás** és a mágikus **névbecézés** a névhelyettesítés esetei, amelyek célja a veszedelmes hatalom megszelídítése. A mágikus gondolkodás szerint az állatok misztikus lények, nyelvük érthetetlen az ember számára. A rettenetes erejű, veszedelmes állatokat gyakran kedveskedő, intim megnevezésekkel illetik, a medvét például állatöregnek, nagyságos állatocskának hívják, máskor a jóindulat megnyerése érdekében az emberrel való rokonságot hangsúlyozzák: *apuska*, *öcsikém*, *hugocskám* (ZLINSZKY 1927: 107). A szájhagyomány a félelmetes hírű hun Attila igazi nevét nem őrizte meg, nevének jelentése (ha az etimológia igaz) 'atyácska'. A véreskezű cárok hasonló lélektani okok miatt kapták a *bátyuska*, *atyuska* helyettesítő nevet, s ily módon Sztálin vagy Rákosi *pajtás* is velük áll „rokonságban”. Az egyik elsőprő erejű hurrikán neve *El Niño* ('a gyermek'). Nagy László költészetében többször találkozunk e megszelídített erővel: „nyavalyák ellen mintát, istenkét, mindenhatót” (Medvezsoltár).

Mágikus eljárás az **ellentétes jelentésű** név használata is. A rossz szellemektől való félelemből ered, hogy a görögök az *Erynnis*-ekre ('bosszúállók') *Eumenisz*-ekként ('jó-akarók') hivatkoztak. A magyar ráolvasásokban nagyobb betegségsoportha használták a *Szent Antal tüze* nevet (szinonimái a *pokolkelés*, *pokoleredet* vagy *orbánc*). Szent Antal természetesen nem okozója a betegségnek, hanem a háziállatok védőszentje. Kezdetben sertésorbánc esetén hívták segítségül, majd különböző, hasonló tüneteket produkáló emberi betegségek gyógyítására is; neve így sajátos tapadással betegségnévvé vált.

A környező országokban a *Jézus* nevet nem adják a születendőknak, mert viselésére méltatlannak tartják az embert. HAJDÚ (2003: 124) ezt a jelenséget **korlátozott névtabu**nak nevezi: a név ugyan kiejthető, de nem sajátítható ki. A korlátozott névtabu mágikus eredetű, de funkcióját veszített jelensége az, hogy a testvéreknek nem adják ugyanazt a keresztnévet.

9. A név szakrális felfogásának nyomai mai kultúránkban is tetten érhetők. A névhez fűződő – talán részben tudattalan – viszonyunk megmutatkozik abban, hogy a rólunk szóló információk közül az első helyen szerepel. A technikai fejlettség ezen szintjén is makacsul ragaszkodunk ehhez az egyáltalán nem tökéletes jelhez (hiszen csak a legritkább esetben egészen egyedi, ma már elcserélhető és könnyedén visszaélhetnek vele), mégis a legtöbb életünk végéig hordozzuk. Költőink, íróink fokozott érzékenységet mutatnak a nyelv mágikus jelenségei, köztük a névmágia iránt is. A név nem tudása, el-

felejtése az Istentől való végleges és tragikus elszakadást jelenti meg Ady soraiban: „Hogy hívnak téged, szép öreg Úr, / Kihez mondtam sok imát?/ Jaj, jaj, jaj, nem emlékezem” (A Sion-hegy alatt).

A név sok helyen még ma is megkülönböztető jelleggel bír: a törzsi nevek általában nem ismétlődnek, és valami lényeges dolgot mondanak el viselőjükről. A szépirodalmi művek interpretációs lehetőségeit a szerzők a névjellemzés, névhangulat eszközével növelik (Dosztojevszkij „Bűn és bűnhődés”-éből *Raszkolnyikov: raszkol* ’szakadás’; az „Ördögök”-ből *Sztavrogin: sztauros* ’kereszt’; Csehov „A csinovnyik halála” című művéből *Cservjakov: cservjak* ’féreg’; García Marquez „Száz év magány”-ából *Remedios* ’gyógyír, vigasztalás’; sőt, a kommersz filmek is élnek a beszélő név eszközével: George Lucas „Csillagok háborúja” című filmtrilógiájából *Han Solo: solo* ’egyedül’, *Darth Vader* neve pedig a *Dark Father* ’fekete atya’ megnevezésre rímel).

A tulajdonnév mágikus szimbólum, mely varázserejét a személlyel, a lélekkel (az ember, illetve élőlény isteni, rejtett, megfoghatatlan aspektusával) való azonosságából vagy szoros kapcsolatából nyeri. A pusztán név önmagában is mágikus erejű, szimbolikus tölteténél fogva szövegkörnyezet nélkül is működik (névadás). A néprajz, a pszichológia, az antropológia és a nyelvészet a maga sajátos szempontjai szerint adott választ a névmágia egyik kérdéscsoportjára: arra, hogy milyen motivációktól indítva nevezi meg az ember önmagát, társait és az ismeretlen szellemi lényeket. Feldolgozatlan azonban a névmágia mágikus szövegtípusokban betöltött szerepe, a névmágia jelenségeinek a teljes kontextust figyelembe vevő vizsgálata. A (részben vagy teljes egészében) mágikus funkciót betöltő szövegtípusok (ráolvasás, archaikus népi imádság, népballada, kiszámoló-kiolvasó, eskü, átok, áldás, káromkodás és jókívánság) túlnyomó részében kulcsszerepet tölt be a névmágia vocativus formája. Ha vannak olyan tartalmi-formai-logikai összetevők, amelyek megkülönböztetik a mágikus szövegeket más szövegtípusoktól, ha olyan felismerhető jegyeik vannak, amelyek alapján mágikus szövegnek tekintjük őket, akkor a névmágiát kétségkívül egy ilyen, jól körülhatárolható összetevőnek kell tekintenünk.

Irodalom

- AUSTIN JOHN L. 1990. *Tetten ért szavak*. Budapest.
 BALÁZS GÉZA 1995. *Antropológiai nyelvészet*. Kézirat.
 ERDÉLYI ZSUSZANNA 1999. *Hegyet hágék, lőtöt lépék*. Archaikus népi imádságok. Pozsony.
 FARKAS TAMÁS 1998. Névmágia az ókori Egyiptomban. In: *Emlékkönyv Abaffy Erzsébet 70. születésnapjára*. Szerk. HAJDÚ MIHÁLY – KESZLER BORBÁLA. Budapest. 29–32.
 FÓNAGY IVÁN 1943. *A mágia és a titkos tudományok története*. Budapest.
 FRASER, JAMES G. 1890/1998. *Az aranyág*. Budapest.
 HAJDÚ MIHÁLY 2003. *Általános és magyar névtan. Személynevek*. Budapest.
 HEGEDŰS LAJOS 1956. Adalékok a nyelvi tabu és a névmágia kérdéséhez. *Magyar Nyelvőr* 101–13.
 KÁLMÁN BÉLA 1989. *A nevek világa*. Debrecen.
 LÉVI-STAUSS, CLAUDE 1979. *Szomorú trópusok*. Budapest.
 LOVÁSZ IRÉN 2001. Az imádkozásról. Nyisd meg, Uram, szent ajtódat! In: *Köszöntő kötet Erdélyi Zsuzsanna 80. születésnapjára*. Szerk. DEÁKY ZITA. Budapest.
 PAIS DEZSŐ 1921–22. Régi személyneveink jelentéstana. *Magyar Nyelv* 1921: 158–63, 1922: 26–35.

PÓCS ÉVA 1986. *Szem meglátott, szív megvert. Magyar ráolvasások*. Budapest.

PÓCS ÉVA 1988/89. *Magyar ráolvasások* 1–2. Budapest.

SOLYMOSSY SÁNDOR 1927. Névmágia. *Magyar Nyelv* 83–99.

ZLINSZKY ALADÁR 1927. A névvarázs. *Magyar Nyelv* 100–9.

TAKÁCS SZILVIA

SZILVIA TAKÁCS, **The magic of names**

Countless beliefs and magic customs are attached to proper names all over the world. In archaic societies a name is a magic symbol, which gains its magic power from its identity or from its close relations with the person or with the soul. Bearing, knowing, uttering or writing a name activates its magic power. Therefore, an important goal in life is to protect one's name from evil spirits (concealment of names, protective names), to form one's fate by choosing a name (names of desire, ritual changing of names) and to respect the names of spiritual beings to obtain their good will (taboo, euphemism, nicknaming). The mere name has magic power in itself. Because of its symbolic force, it works without context (naming). In addition, names play an important role in magic texts: together with speech acts they create the magic function of the texts. With respect to its global context the magic of names has not been studied yet. If magic text as a text-type can be described by means of its typical content elements and its typical formal-logical features, one of its characteristics is the use of the magic of names.